

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Семиліта Миколи Васильовича
«Соціально-психологічні засади проектування життєвого шляху
особистості», представлену на здобуття наукового ступеня доктора
психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія;
психологія соціальної роботи.**

У сучасному суспільстві все більше зростає потреба в соціально-психологічній підтримці особистості в її особистісному та професійному самовизначенні. Адже в епоху глобальних соціально-економічних змін, що супроводжуються нестабільністю та постійними стресовими навантаженнями, значно послаблюється здатність людини прогнозувати своє майбутнє життя і, як наслідок, створювати конструктивні життєві сценарії особистості.

Це й визначає безперечну актуальність даного дисертаційного дослідження, автор якого, М. В. Семиліт, поставив за мету розробити етнопсихологічну концепцію проектування особистістю її життєвого шляху, спираючись на яку з'являється можливість визначити соціально-психологічні засади такого проектування.

У процесі руху до даної мети дисертанту вдалося визначити соціально-психологічні закономірності, механізми та психологічні умови проектування життєвого шляху особистістю через зміну ставлення особистості до себе та оточуючих людей у процесі спеціально організованої групової роботи, а також переконливо показати можливості застосування одержаних наукових результатів у різних галузях психологічної практики. Отже, йдеться про концептуальну новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертаційного дослідження М. В. Семиліта.

Зміст дисертації викладено відповідно до вимог. Зокрема, у вступній частині дисертації наведено чіткі та в цілому виважені формулювання щодо теоретико-методологічних основ дослідження, основні розділи дисертації є

чітко структурованими, у них логічно подані результати наукового пошуку й емпіричного дослідження відповідно до визначених мети та завдань.

Так, у *першому розділі дисертації* «Життєвий шлях особистості як наукова проблема: соціально-психологічний аналіз» висвітлено теоретико-методологічний базис дослідження життєвого шляху особистості та соціального й індивідуального контекстів його диференціації, охарактеризовано феномен поляризації у контексті вибору життєвого шляху, психологічні ресурси і ризики такого вибору тощо.

Аналізуючи різноманітні психологічні підходи до проектування життєвого шляху особистості, дисертант доходить висновку щодо доцільності комплексного підходу дослідження даного феномену, що дозволить урахувати не лише індивідуальні, але й соціальні, культурні, та етнопсихологічні особливості досліджуваного явища.

Автор цілком правомірно вказує на важливість розвитку футуристичних навичок та вмінь, стимулювання прогностичних здібностей особистості, визначення нею часових перспектив. Це, на його думку, дозволить здійснити диференціацію життєвого шляху шляхом порівняння пережитих подій з майбутніми планами, проектами, виявлення в цих планах повторюваності тощо.

У межах даного розділу привертають увагу запропоновані автором поняття «життєстверджуючої ілюзії», «потенційної ями», «ситуативних» і «стратегічних» моделей майбутнього, «квантування життєвої перспективи», які дозволяють чіткіше зрозуміти позицію автора щодо специфіки життєвого шляху, його проектування та диференціації як на індивідуальному рівні шляхом фіксації особистісно-значущих подій, так і на соціальному (через соціально-значущі події, які змінюють умови життя людини), а також через просторово-часові виміри.

У зв'язку з останнім на увагу заслуговують міркування автора щодо поляризації українського суспільства та його чинників, які, як уявляється, є

надзвичайно важливими у контексті не лише теми дослідження, але й практичних кроків щодо консолідації нашого суспільства.

Імпонує також визначення автором дисертації основного вектору проектування майбутнього на засадах гуманізму, віри, подолання деструктивних тенденцій на тлі актуалізації екзистенційного смислу понять «добро» і «зло», «свобода й поневолення», характерних для сучасного українського суспільства.

Не менш важливим, хоч і також доволі дискусійним уявляється визначення процесу проектування життєвого шляху особистості як переведення внутрішнього плану життя в зовнішні стосунки між конкретними особами, які символізують суб'єкту прогнозуючої діяльності бажані ідеальні образи, взаємини. При цьому серед ресурсів і ризиків проектування життєвого шляху автор указує на негативні психічні стани особистості, що актуалізують психологічні механізми захисту від руху в майбутнє, і тому потребують перетворення у позитивні завдяки введенню їх в іншу, більш високу, систему цінностей і, як наслідок, переживання катарсису.

На цьому підґрунті дисертант зазначає доцільність виокремлення принципів, форм, механізмів проектування життєвого шляху, індивідуально-неповторних стратегій виходу з травмуючих ситуацій, які разом, на його думку, і складають соціально-психологічні засади проектування.

Відповідно у *другому розділі дисертації* «Етнопсихологічна концепція проектування життєвого шляху особистості» автор обґрунтовує та висвітлює специфіку авторського концептуального підходу до проектування життєвого шляху особистості, подає динамічну модель процесу проектування з урахуванням етнічних особливостей проектування майбутнього. Для аналізу етнічних особливостей автор використовує поняття «менталітет», указуючи на амбівалентність як парадигмальну ознаку українського менталітету, «... утривалений модус культурного життя спільноти» (с. 91 дисертації).

Особливу увагу приділено концепції колективної травми та її ролі у

проектуванні майбутнього, яка розглядається крізь призму своєрідності міжгрупових взаємин в українській спільноті. Тут автор поглиблено розкриває зміст поняття «квантування життєвого шляху» як здатності на основі особистісного ціннісного вибору усвідомлено та неусвідомлено формувати власний життєвий світ, а також простір подієвості. У зв'язку з цим продуктивною, на наш погляд, є міркування автора щодо можливості квантування у позитивному семантичному полі, яке розкриває нові смисли, тоді як негативне – повторює старі, до того ж переважно травмівного характеру.

Не менш важливим уявляється запропонований автором підхід означений як «відреагування семантичних слідів пережитих подій» з метою осмислення особистістю своєї ролі у різних стратегіях взаємодії та пошуку індивідуального-неповторного шляху життя, а не нав'язаного зовні. Примітно, що аналіз таких пережитих подій здійснюється автором не лише з спиранням на події минулого, але й події сучасної України, у поєднанні з аналізом можливостей прогнозування напрямків інтеграції української спільноти у складних умовах сьогодення.

Окрема група концептуальних положень автора дисертації базується на аналізі динаміки міжособистісних взаємин в груповій роботі як основи проектування життєвого шляху. При цьому спеціальну увагу зосереджено на аналізі проектування майбутнього особистості як уявного завершення її гештальту, показано можливості проектування майбутнього в народних практиках. У зв'язку з цим особливий інтерес викликає ретроспективний аналіз архетипних образів героїв народних казок і міфів та їх зв'язку із сучасністю, який буквально насичує весь другий розділ.

У *третьому розділі* дисертації «Типологія життєвих шляхів особистості: методи експлікації та конструювання» визначено методичні принципи та умови, за яких стає можливим проектування життєвого шляху особистості, а також методика дослідження відповідних соціально-перцептивних характеристик особистості.

У межах даного розділу доволі детально розкрито умови інтенсифікації процесу проектування в спеціальній груповій роботі, показано як традиційні для психотерапевтичної роботи, так і специфічні у контексті теми дослідження організаційно-методичні прийоми сприяння бажаним особистісним змінам проектантів.

Інтерес являє розгляд дисертантом аналіз семантичного простору як методу опису групової динаміки та прогнозування особистісних змін. При цьому група розглядається як система взаємин на індивідуальному, груповому рівні, рівні групової взаємодії, кожен з яких вивчається автором на основі сукупності відповідних методів. Серед останніх привертає увагу заміри розсіювання соціально-перцептивних характеристик проектантів як індикаторів якості життєвого шляху, що, на думку автора, вказує на міру цілісності їх особистості.

Автор визначає показники аналізу результатів проективного малювання та моделювання майбутнього (повторюваність подій, виконання цілеспрямованої діяльності, її направленість, час життя), за якими виявлено вісім варіантів (психотипів) життєвого шляху. Констатовано, що незалежність від батьківських програм здобувається у важкій праці самовдосконалення та у намаганні зрозуміти основні орієнтири власного вибору, основною метою якого є «бути» й «відбутися».

У межах розділу також висвітлено організаційні моменти проведення емпіричної частини дослідження, у тому числі, опис вибірки та різних стратегій керівництва групою з урахуванням їх гендерних особливостей.

Тим самим створено теоретичне і методичне підґрунтя для аналізу соціально-психологічних механізмів проектування життєвого шляху особистості, результатам якого присвячено *четвертий розділ дисертації*.

У даному розділі М. В. Семілит ставить питання про ті соціально-психологічні механізми, завдяки яким особистість конструє власний неповторний життєвий шлях або обирає запрограмований сценарій як повторення минулих сцен, подій пережитих в минулому.

Насамперед розглядаються результати дослідження динаміки ставлення до себе та оточення як показник цілісності особистості. За результатами емпіричного дослідження зроблено важливі висновки про ,

Надалі автор звертається до дослідження особливостей детермінації життєвого шляху колективними та індивідуальними психотравмами, прояви та стратегії виходу з яких визначають позитивний чи негативний розвиток життєвого сценарію. До основних стратегій виходу з травматичного досвіду він відносить: стратегія «жити з травмою», стратегію компенсації і зцілювальну стратегію, презентуючи при цьому різноманітні механізми подолання травматичного досвіду.

Дисертант доходить висновку про актуалізацію психотравм у процесі проектування життєвого шляху і, як наслідок, порушення суб'єктивної цілісності), ілюструючи свої умовиводи емпіричними результатами, як наприклад, позитивним кореляційним зв'язком на всіх зрізах констатувального етапу дослідження між факторами «Потентності» і «Валентності» у сприйнятті соціальних об'єктів (за методом СД), коли для респондентів з психотравмою «сильний» означає «привабливий», «слабкий» – «непривабливий» та ін.

Підкріплюються емпіричними даними висновки автора про значущість квантування життєвої перспективи, завдяки якій людина набуває здатність не лише узгодити свої бажання й можливості, але й вирахувати енергетичні та часові затрати на досягнення тієї або тієї мети, оцінити можливі наслідки тощо. Крім того, М. В. Семиліт доходить висновку про те, що на успішності проектування життєвого шляху позначаються особливості суб'єктивного сприйняття часу, а також перевертання та прискорення подій.

Таким чином, основні гіпотези авторської концепції набувають свого повного або часткового підтвердження на констатувальному етапі емпіричного дослідження.

Заключний, *п'ятий розділ дисертації* «Психотехнічні засоби і показники ефективності проектування життєвого шляху особистості»

присвячено висвітленню прикладних аспектів досліджуваної проблеми. Тут подано міркування автора щодо етапів проектування майбутнього особистості; специфічних психотехнічних засобів й прийомів психодрами, як то метод «живої соціометрії», рольова гра «Моє близьке оточення» та ін., що сприяють успішному проектуванню життєвого шляху.

Дисертант приділяє спеціальну увагу висвітленню показників результативності проектування життєвого шляху у рамках яких, насамперед, йдеться про цілісність особистості, яка проявляється в певній формі розгортання психологічного контакту, зокрема, у ставленні особистості до себе та інших людей (гармонійна, розщеплена, гостра чи аутична форми); освоєння нових, бажаних соціальних ролей; здатність особистості до самореалізації та ін.

Як своєрідне підсумування своїх роздумів автор дисертації ставить питання про суб'єктивне відчуття щастя проектантами як умову психічного здоров'я.

Загальні висновки, які робить М. В. Семиліт, відображають усі основні результати дослідження відповідно до його мети та завдань, свідчать про те, що соціально-психологічні засади проектування життєвого шляху особистості є теоретично обґрунтованими, емпірично перевіреними та практично значущими.

За загальної позитивної оцінки дисертації Миколи Васильовича Семиліта слід висловити зауваження та побажання до окремих її положень.

1. Автор ґрунтовно досліджує різноманітні соціально-психологічні аспекти процесу проектування, оцінюючи результативність цього процесу у контексті розвитку особистості, набуття нею здатності до самореалізації та ін. Разом з тим, поза увагою залишається прямий результат проектування, а саме проект як такий.

2. З одного боку, імponує підхід дисертанта до дослідження динамічних аспектів проектування життєвого шляху у роботі спеціально створених груп особистісного зростання, разом з тим, це певним чином

утруднює чітке виокремлення специфіки проектування життєвого шляху безпосередньо в життєдіяльності людини загалом і під час спеціальних формувальних впливів зокрема.

3. Як наслідок, у багатьох моментах аналізу процесу проектування «переплітається» психотерапевтичний процес сприяння особистісному розвитку і проектування життєвого шляху. Це утруднює розуміння чинників, за рахунок яких здійснюється проектування автентичного життєвого шляху поза межами групи. Так, наприклад, автор констатує, що незалежність від батьківських програм здобувається у важкій праці самовдосконалення та у намаганні зрозуміти основні орієнтири власного вибору, основною метою якого є «бути» й «відбутися». Проте, за рахунок чого це стає можливим (окрім спеціальної психотерапевтичної роботи й відповідної групової динаміки) залишається «поза кадром»

4. Дисертант вводить поняття «життєстверджуючої ілюзії» для осіб з ідеалізованим Я, зазначаючи, що така ілюзія може бути намаганням подолати негативні програми, які мають витoki в раніше, і побудувати життя за власним планом. Разом з тим, потребують конкретизації й уточнення критерії і показники, які дозволили б чітко відокремити «життєстверджуючу ілюзію» від такої, що знаменує собою захист і втечу від реальності.

5. Розглядаючи проблему психологічний часу в контексті теми дослідження, автор стверджує, що щодо тривалості часу життя для українців характерне прискорення подій, «зісковзування» з поглибленого контакту і як результат – скорочення часу життя (с. 77 дисертації). На наш погляд, цей висновок потребує додаткового пояснення.

6. На жаль, деякі цікаві й важливі теоретичні узагальнення часто залишаються такими лише на рівні теорії і практики спостережень під час роботи групи і не підкріплюються (принаймні, в тексті дисертації) значущими емпіричними результатами. Як, наприклад, щодо передачі наступним поколінням не лише емоційних станів (трансгенерації), образів дії, але й психосоматичних симптомів (с. 122 дисертації) або ж оцінювання

цілісності особистості в певній формі розгортання психологічного контакту – гармонійної, розщеленій, гострій чи аутичній (с. дисертації) та ін.

7. Наочне подання концептуальних положень дослідження подано на рис. 5.8 і 5.9 у п'ятому розділі дисертації. Якщо з місцем рис. 5.9 можна погодитись як з таким, що відображає технологію сприяння успішному проектуванню життєвого шляху особистості, то рис 5.9, на якому подано соціально-психологічні засади проектування життєвого шляху особистості бажано було б розмістити і детально охарактеризувати в р.2, в якому й висвітлюється авторська концепція.

Указане не знижує загального високого наукового рівня дисертації. Здобувач здійснив продуктивний теоретичний аналіз й отримав вагомі наукові результати дослідження складної наукової проблеми у галузі соціальної психології. Як дисертація, так і автореферат, зміст якого ідентичний основним положенням дисертації, відповідають вимогам МОН України. Опубліковані наукові праці здобувача відображають основні положення дисертації.

На основі проведеного аналізу роботи можна стверджувати, що дисертація Семиліта Миколи Васильовича «Соціально-психологічні засади проектування життєвого шляху особистості» є цілісним завершеним дослідженням, що має наукову новизну, теоретичне та практичне значення, містить результати, які є важливими як для науковців, так і для практиків, а її автор, Микола Васильович Семиліт, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент –

доктор психологічних наук, професор,

завідувач кафедри психології управління

ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»

О. І. Бондарчук